

Hələ Levon Ter-Petrosyanın zamanında Qarabağa yüksək status verilməsi ilə problemi həll etməyin mümkünlüyünü Azərbaycan tərəfi "sülh missiонерlarına" və Ermənistan tərəfinə dəfələrlə bildirmişdi. Doğrudur, Ermənistan tərəfi bununla razılaşmadı. Azərbaycan ərazisində - Azərbaycan ərazilərinin hesabına ikinci erməni dövləti yaratmaq niyyətlərindən geri durmadılar. Hər halda Dağlıq Qarabağa yüksək status verilməsi ideyası bir qərində ərzində torpaqları işğaldan çıxarmaq imkanı yaradardı. Ermənilər isə daha üstün siyasi və mədəni imkanla qazanardılar. Erməni millətçiliyi, türkə qarşı düşmənçilik hissi gözəlirni tutmuş dəşnak faşistləri tarixin gedişatını düzgün qavraya bilmədikləri üçün İkinci Qarabağ savaşında kapitulyasiya bəyanatı ilə üzlaşmalı oldular. Hər halda söhbət tarixdən gedir. Özü də 22 il bundan əvvəlki tarixdən. Onda axtarışlar davam edirdi. Qarabağa bənzər problemi olan ərazilərin taleyinin necə həl olunduğu məsələsi gündəmdə idi və bu vaxt Qulu Məhərrəmli "Qarabağda "Aland adaları" modeli mümkündürmü?" adlı məqalə ilə (17 iyun, 1999. "Aydınlıq" qəzeti) çıxış edir. Çalşır ki, problemin həllində obyektiv, yaxud qeyri-obyektiv mövqeyi olan tərəflərin diqqətini problemin həlli yollarına cəlb etsin: "Son vaxtlar nüfuzlu beynəlxalq qurumların, eləcə də Avropanın bəzi dövlət başçılarının Ermənistan - Azərbaycan münasibətləri ilə bağlı verdikləri müəmmal bəyanatlar adamda belə bir qənaət yaranır ki, bu dünyada bütün mövcud münaqişələrin həlli var, tək Qarabağ probleminə başqa. Burada hər şey o qədər açıq, amma eyni zamanda o qədər də qapalı və ümidsiz

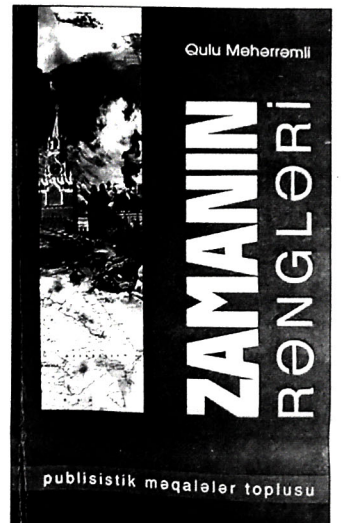
qorumaq niyyətindədir və bu da isə istəməz onu dəhşətli müharibə ilə üz-üzə qoydu. Nə Fransa kömək edə bildi, nə ABŞ-dəki erməni diasporu işə qarışa bildi. Professor Qulu Məhərrəmli qeyd etdiyi kimi, Rusiya da son ana qədər seyirci mövqeyi tutdu. Professor onu da doğru deyir ki, heç Rusiya da Azərbaycan ərazisində ikinci erməni dövlətinin yaradılmasına tərəfdar deyil. Sadəcə münaqişənin davam etməsində maraqlıdır. Ona görə də Azərbaycanın qətiyyətli siyasi iradə nümayiş sayəsində ordumuz Qarabağı işğaldan azad etdi və sərhədlərimizin bərpası uğrunda fəal hərəkətə keçdi. Ancaq yenə tarixə qayıtmalı olsaq, erməni faşizmi təklif olunan variantları qəbul etmədiyi üçün acınacaqlı vəziyyətə düşdü. Həmin təklif olunan variantlardan biri "Aland" variantı idi. Məlum olduğu kimi Aland adaları ilə bağlı olan yeni siyasətə də "Aland" variantı müəyyən tarixə dolmuş və kəskin dönüşün həddinə çatmış məsələni özmək baxımından 22 il əvvəl həqiqətən maraqlıdır.

İndi bu yazının - bu variantın Qulu Məhərrəmli tərəfindən vaxtı ilə çözülməsi tarixi əhəmiyyət daşıyır. Hər hansı bir tarixi əhəmiyyət daşıyan məsələ isə kağız üzərində qalıb arxiv materialı ola bilmir. Axı bütün tarixi hadisələrin həm də gələcək hadisələrə dəxli var. Ona görə də professor Qulu Məhərrəmli xüsusi maraqla doğuran yazısına bu günün gözü ilə baxmaq da müəyyən əhəmiyyət kəsb edir.

Əvvəlcə professorun "Aland adaları: münaqişənin qısa tarixçəsi" yarım-başlığı altında və geniş oxucu kütləsinə məlum olmayan mətni nəzərdən keçirək: "Aland coğrafi mövqeyinə görə

adalar ilk dəfə 1714-cü ildə dəyib. Ruslar dəniz döyüşündə isveçlilərə qalib gələrək adalara sahib olublar. Ruslarla isveçlilər arasında sonralar da adalar uğrunda vaxtaşırı döyüşlər gedib, gah o tərəf, gah da bu tərəf üstünlük qazanıb. Lakin 1809-cu ilin martında rus qoşunları general Knorringin rəhbərliyi ilə güclü hücum keçərək İsveç üzərində qəti qələbə qazanır. Həmin il sentyabrın 5-də bağlanmış sülh müqaviləsinə görə, Aland adaları Rusiyaya verilir və 1917-ci ilədək bura çar imperiyasının torpağı sayılır. Lakin 1917-ci il dekabrın 6-da Sovet Rusiyası Finlandiyaya müstəqillik verdiyi zaman Aland adalarının İsveç mənşəli əhalisi də öz köhnə vətənləri olan İsveç birləşməkdə maraqlıdır. Adaların bütün yaşlı sakinlərinin bu barədə imzaladığı sənəd İsveç kralına təqdim edilir. Finlandiya isə adaları isveçlilərə vermək istəmir və adalılarda müəyyən daxili özünüidarəçilik statusu təklif edir. Ölkə parlamenti 1920-ci ildə bununla bağlı qərar da qəbul edir. Lakin adalılarda bu qərarı tanıyırlar. Münaqişə gətdikcə beynəlxalq xarakter aldığına görə Aland adalarının statusu haqqında məsələ Millətlər Liqasında qaldırılır. Vaxtı ilə dövlət başçısı Heydər Əliyev də dünya ölkələrinin liderləri ilə, ən müxtəlif səviyyəli siyasətçilərlə, hətta özü demiş, Brunev sultanı ilə də görüşlərində Qarabağın tarixini xatırladı. Hətta az qala Qarabağda insanın məskunlaşmasından özü bəri tarixi xronikanı təkrar etməkdən yorulmurdu. Çünki yaxşı bilirdi ki, bu günün dolaşq məsələsinə bir çox hallarda tarixin qanunlarını daşımaq həll etmək mümkündür.

"Millətlər Liqası həmçinin Aland adalarının neytrallığı, gələcəkdə Finlandiyaya təhlükə törətməməsi üçün onun hərbi-birləşdirilməsini, qoşun saxlanmasını, hərbi-sənaye kompleksinin yaradılmasını qadağan etdi. Sonralar (1951) Finlandiya parlamenti Aland adalarının özünü idarəçiliyinə dair yeni qanun qəbul etsə də, onu zaman-zaman (1976, 1995) təzələsə də, adada ciddi münaqişə baş vermədi. Hazırda Aland adaları 1997-ci ildə qüvvəyə minmiş qanunla idarə olunur". Necə də uyğun gələn məqamlar var. Üç tərəfli bəyanatda deyildiyi kimi, Rusiya sülhməramlılarının yerləşməsi ilə paralel olaraq erməni silahlı birləşmələri tərkislah edilmiş və Qarabağdan çıxarılmalı idi. Qarabağa silah daşınmasının, hərbi sənaye kompleksini yaradılmasının qarşısı alınmalı idi. Əslində Qulu Məhərrəmli kimi po-

2. Qarabağ "Aland adaları" güzgüsündə

görünür. Həqiqətə və işğal faktına o qədər açıq göz yumulur ki, sanki bütün dünyanı ədalətsizlikdə ittiham etməkdən başqa əlac qalmır". Göründüyü kimi müəllif elə ilk cümlələrdə məsələyə ikili yanaşmanı tənqid edir. Və xüsusi təəssüf hissini də bildirməkdən çəkinmir ki, bu məsələdə az qala bütün dünya təşkirkdir. Əlbəttə, təcrübəli siyasi politoloq dünyanın güc sahiblərinin hökm-fərma olduğu dünya siyasətində təşkirar kimlərin olduğunu yaxşı bilir və məqsədi də dünyanı ittiham etmək deyil. Sadəcə öz üslubuna uyğun olaraq yazı ovaqatına obrazlılıq gətirir.

Müəllif həm tarix, həm də müasirlik baxımından məsələyə çox əhatəli, münaqişənin qıcıqlandırıcı amillərdən belə bütün detalları nəzərdən keçirərək özünəməxsus yanaşma ilə Qarabağ probleminin çözülməsindəki çətinlik amillərini şərhə gətirir. "Problemin həllini çətinləşdirən amillər" yarım-başlığı altındakı düşüncələrində məsələyə ciddi yanaşmasını, problemlə bağlı kifayət qədər məlumatlı və hazırlıq olduğunu göstərir: "Fikrimizcə, belə dolaşq mənzərənin yaranmasının üç mühüm səbəbi vardır: əvvəla, daim xristian amilinə və tarixi yalanlara söykən erməni diasporunun ABŞ və Fransa kimi güc mərkəzlərinə müəyyən təsiri vardır. İkincisi, həm də bu amilə görə Avropa münaqişəsinin faktiki iştirakçısı olan Rusiya ilə üz-üzə gəlmək istəmir. Üçüncüsü isə kor tutduğunu buraxmayan kimi Ermənistan da Qərbin loyallığından və Moskanın himayəsindən ruhtanaraq münaqişənin həlli ilə bağlı özünün kategorik mövqeyindən (və inadından) əl çəkmir, "Qarabağ müstəqil dövlət olmalıdır" deyib durur". Tarix bunu da göstərdi ki, Ermənistan onu şimikləndirənlərin tələsindən qurtula bilmir, Azərbaycanla müqayisəyə gəlməz dərəcədə heç bir potensialı olmasa belə işğalçı mövqeyini

"Danılmaz şəxsiyyət olan Qulu Məhərrəmli hər şeydən əvvəl əsil ziyalı, aydın məslək sahibi, ictimai ideallara bağlı olan ziyalıdır. Ekranı görünən çox nadir simalardandır ki, yalnız müsbət aura yaradır".

Fuad Qasımzadə, akademik

Finlandiya ilə İsveç arasında, Baltik dənizindən Botnik körfəzinə girişdə yerləşən bir-birinə yaxın minlərlə adalar qrupudur. "Aland" ən böyük adanın adıdır, arxipelaqa da bu adanın adı verilib. Paytaxtı bu adada yerləşən və vaxtı ilə ruslar tərəfindən salınmış Marienqamdır. Arxipelaqın əhalisi 25 min nəfərə yaxındır. Mürəkkəb coğrafi şəraiti, cazibədar təbiəti var. Əhali, əsasən, heyvandarlıq, aqıncılıq və baliqçılıqla məşğuldur". Göründüyü kimi Aland adalarının iqtisadi, coğrafi, məşğuliyət baxımından Qarabağa bənzər tərəfləri var. Əlbəttə, iki eyni xasiyyətli adamı tapıb ideal olaraq kosmosa göndərmək mümkün olmadığı kimi, iki bir-birinə eyni dərəcədə bənzər ərazi və ölkə də yoxdur. Heç Qulu Məhərrəmli də məqsədi Qarabağla Aland adalarını eyniləşdirmək deyil. Sadəcə siyasi baxımdan Aland adalarının taleyini həll etmək üçün xüsusi yanaşmanın Qarabağ məsələsinin həllində müəyyən bənzərlik olduğunu əsas götürür. Bu o vaxt idi ki, biz Qarabağa ən yüksək status vəd edirdik. Erməni faşistləri isə razılaşmadıqları üçün hətta öz prezidentləri Levon Ter-Petrosyan da xüsusi təəssüf hissi ilə qeyd edirdi: bir vaxt gələcək, ermənilər belə bir şərt üçün yalvaracaqlar. Doğrudur, biz bu fikri təkrar edirik, amma elə məsələlər var ki, onu təkrar etmədən ötürmək olmur. Müəllif Aland adalarının tarixi ilə də bağlı maraqlı məlumatlar verir: "Aland adalarının münaqişəsi XVIII əsrdə ruslar gətirib. Şimala, Qərba və Canuba doğru sərhədləri genişləndirən I Pyotrun qoşunlarının ayağı

Professor Qulu Məhərrəmli bütün münaqişələrin, hətta müharibə ilə başa çatan münaqişələrin həllində hüququn əsas olduğunu xüsusilə vurğulayır. "Dolaşq labirintləri aydınladan hüquq" yarım-başlığı altında Aland adaları ilə bağlı hüquqa əsaslanmanın mahiyyətini diqqətə çəkir: "Millətlər Liqası Avropanın ən güclü hüquq mütəxəssislərinin iştirakı ilə davamlı müzakirələrdən sonra 1921-ci ilin iyununda kompromis qərar qəbul edir. Həm ölkələrin ərazi bütövlüyü prinsipini nəzərə alan, həm də insan haqları ilə bağlı prinsiplər müddəaları əks etdirən bu qərarə görə, münaqişənin heç bir tərəfi - nə İsveç, nə Finlandiya, nə də adalılarda uduzmuş kimi görünmədilər. Yəni Millətlər Liqası bu qərarla Aland adaları üzərində Finlandiyanın suverenliyini tanıdı. Öz növbəsində, bu ölkə adalarda İsveç dilinin, adalılarda milli mədəniyyətinin və yerli adalılərinin qorunub saxlanması və daxili özünüidarəçilik vermək öhdəliyini öz üzərinə götürdü". Professor Qulu Məhərrəmli 22 il əvvəlki mövqeyi bizim siyasi maraqlarımıza müəyyən mənada cavab verir. O, bu məqaləni yazmaqda əslində diplomatların xarici siyasətin təsir gücü olan adamlara düşüncə köməyini göstərdi. Səfirələr, xüsusilə Avropada olan səfirlik diplomatik mərkəzlər "Aland" variantının təbiiq ola biləcəyi halda Aland adalarının tarixi yolundan yaradıcı bəhrələnmə bilərdilər. Hətta məsələnin həllindən sonrakı yanaşma da xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Və bu yanaşma əslində Qarabağın indiki vəziyyəti üçün də çox tutarlı, eyni dəlidir:

litoluq, siyasi-publisist qələmi ilə yazan ziyalıların ən böyük xidməti dünyada gedən oxşar prosesləri diqqətə çəkməklə problemin çözülməsinə yardımçı olmaqdır.

"Aland necə idarə olunur?" yarım-başlığı ilə verilmiş mətn isə daha sonrakı proseslərə işıq salır. "Mərkəzlə səlahiyyət bölgüsü" mətnində Aland adalarındakı yerli və mərkəzi hakimiyyətin səlahiyyətləri şərh edilir. Bir sözlə, əyalətlə mərkəzi hakimiyyət arasında normal münasibətlərin qurulmasının ən yaxşı variantı kimi Aland adalarının keçdiyi yol xarakterizə olunur.

Yazının sonunda professor qeyd edir: "Göründüyü kimi, Aland adalarının özünüidarə baxımından böyük səlahiyyətləri vardır. Amma bütün bunların Qarabağda da tətbiq edilməsi indi orada quruluşu sepaatçı rejimi qane etməmi? Düşünürəm ki, bu suala müsbət cavab vermək çətinidir. Ən azı, ona görə ki, adalılarda öz iradələrini ifadə edirlər, Qarabağ erməniləri isə başqalarıdır". Professor doğru deyir. Başqaları öz mənafeyindən çixıy etdiyi üçün Qarabağ ermənilərinə yaxşı heç nə verə bilməzlər. Olsa-olsa verəcəkləri ancaq üzünə şəhər çəkilmiş acılıqdan ibarət olan vədlər ola bilər.

Bir də onu demək yaxşı olar ki, professorun qeyd etdiyi kimi, ermənilər ən yaxşı variantla razılaşmadılar. Elə razılaşmadıqları üçün də indiki acınacaqlı duruma qarşılaşmalı oldular. Qarabağdakı 25 min nəfərlik əhali su, qaz, işıq və əlbəttə ki, həm də çörək problemi ilə üz-üzədir.

Tarixi olub-keçmiş hadisələrin məcmusu kimi qəbul etmək doğru olmaz. Tarix həm də gələcək üçün ibrət kitabıdır.

Qulu Məhərrəmli "Zamanın rəngləri" kitabı əslində ibrət dərsliyi missiyasını daşıyır.